

ЕТНОГРАФІЧНІ МОТИВИ В АРХІТЕКТУРНИХ КРАЄВИДАХ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ ПЕРІОДУ РОМАНТИЗМУ

У статті проаналізовано жанрово-етнографічне трактування теми життя народу в сюжетах архітектурних пейзажів періоду романтизму. Подано зображення урбаністичних мотивів, які поєднані з жанровими сценами, що дає виразне уявлення про побут населення міста.

Ключові слова: етнографічні мотиви, архітектурний пейзаж, романтизм.

М. З. ОСАДЦА

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В АРХИТЕКТУРНЫХ ПЕЙЗАЖАХ УКРАИНСКИХ ХУДОЖНИКОВ ПЕРИОДА РОМАНТИЗМА

В статье проанализирована жанрово-этнографическая трактовка темы жизни народа в сюжетах архитектурных пейзажей периода романтизма. Представлены изображения урбанистических мотивов, которые совмещены с жанровыми сценами, что дает выразительное представление о быте населения города.

Ключевые слова: этнографические мотивы, архитектурный пейзаж, романтизм.

М. Z. OSADTSA

ETHNOGRAPHIC MOTIVES IN UKRAINIAN ARTISTS' ARCHITECTURAL LANDSCAPES OF THE ROMANTICISM PERIOD

In the article genre-ethnographic interpretation of theme of life of people is analysed in the subjects of architectural landscape of period of romanticism. The image of urbanism reasons is given which are combined with the genre stages, that gives the expressive picture of way of life of population of city.

Key words: ethnographic motives, architectural landscape, Romanticism.

Етнографічні зацікавлення українських художників першої половини ХІХ століття в архітектурних пейзажах виявилися через призму образів з українського фольклору, фіксації явищ традиційної культури і побуту, народних традицій. Особливості традиційного побуту, духовної і матеріальної культури, тісно переплітаючись із архітектурними мотивами, сприяли формуванню національної специфіки міського архітектурного пейзажу.

Розгляду цієї проблематики присвячені окремі аспекти досліджень В. Овсійчука, Д. Степовика, О. Федорука. Розгляд жанрово-побутових елементів в архітектурних видах М. Сажина, В. Штернберга, Т. Шевченка фрагментарно висвітлений у дослідженнях В. Яцюка, Ю. Белічка, В. Підгори. Тенденція звернення до етнографічності в архітектурних пейзажах західноукраїнських митців (Ю. Глоговського, А. Лянге) досліджується у публікаціях Л. Купчинської, С. Король. Проте слід зазначити, що ця тема не отримала належного синтетичного висвітлення.

Мета статті полягає у виявленні етнографічних ознак в архітектурних видах періоду романтизму, до яких належать українська побутова тематика, календарна обрядовість, національні традиції, звичаї, вірування, церковно-релігійні мотиви, сімейні обряди, український традиційний костюм як джерело етнічності й інші сфери традиційно-побутової культури, що несуть велике етнографічне навантаження.

Романтизм як «течія, особливе світовідчуття, художня манера» [4, с. 7] на Україні мав свій варіант, тут основну роль відігравав національний характер, а також специфіка громадського і духовного життя, не виключаючи особливостей соціального середовища [4, с. 435].

Мистецтво українського романтизму «формувався на власній світоглядній основі і в складних умовах національного світобачення» [4, с. 252]. Своєрідного забарвлення українському романтизму надавали національні естетичні ідеали, культурні традиції і конкретні історичні умови, адже романтизм у своїх новаторських тенденціях не порвав з традиціями. Художники-романтики часто зверталися до барокового мистецтва, бо в емоційному малярстві цих двох періодів чимало було спільного, що черпалося з єдиного джерела – національної особливості культури та менталітету народного характеру [4, с. 253].

До усталених і загальних рис романтизму українські художники внесли свої корективи. На першому місці була етична і звичаєва концепція образу, яка, згідно з твердженням Д. Степовика, піддавалася, так би мовити, романтизації з погляду народної характерності, моралі, звичаїв. Однією з рушійних сил романтизму в українському мистецтві було захоплення усім народним. Звідси походять не тільки прямі зображення елементів побуту, а й декоративна організація творів, у чому опосередковано відбився характер народного уявлення про красу [6, с. 184]. Художники досліджуваного періоду звертаються до народності, захоплюються фольклором, історичним минулим, детальніше зупиняються на народних типажах, яскравих особистостях з народної маси, таким чином відображаючи в створених образах не лише національний етнотип, а романтичні ідеали того періоду.

Жанрово-побутовий мотив, внесений в архітектурний пейзаж, характерний для ряду романтичних красвидів Михайла Сажина, Василя Штернберга, Тараса Шевченка.

Близько 40 акварелей, виконаних Сажиним за чотири роки його мешкання в Києві (1842–1846), дають підстави узагальнити особливості співвідношення між ландшафтно-архітектурним мотивом і жанрово-побутовою сценою в пейзажах цього митця. Присутність жанрового елемента вказує на прихильність Сажина до соціального мотиву в пейзажі. Побутові деталі, такі цікаві за своєю правдивістю й етнографічною характерністю, вносять демократичний струмінь в його акварелі [6, с. 166]. Якими б випадковими не здавалися сюжетні сцени, винесені Сажиним на перший план, пейзажний образ у нього завжди вагомий і в своїй структурній основі монументальний [6, с. 170]. Іноді жанрово-побутовий елемент, винесений на перший план, явно домінує над пейзажем («Старий Київ. Панорама Подолу», «Вигляд ринку на Подолі» [6, с. 166], «Церква св. Андрія Первозванного (з виглядом Андріївського узвозу)», «Церква св. Андрія Первозванного (з виглядом Подолу)»). Майстерно розроблені жанрово-побутові сцени вносять пошвавлення у панорамні зображення («Михайлівський Золотоверхий монастир», «Розкопки руїн церкви Ірини», «Руїни Золотих воріт»).

Етнографічні зацікавлення крізь призму української побутової тематики, традицій та звичаїв народу простежуються в архітектурних красвидах Василя Штернберга з притаманним романтичним підтекстом. Художник зіставляє реалістичні жанрові елементи переднього плану зі стрункими силуетами храмів заднього плану («Переправа через Дніпро під Києвом» (1837)).

В акварельних пейзажах Тарас Шевченко «не обмежувався самою фіксаційністю, а прагнув до створення в пейзажі емоційного середовища, яке б об'єднувало історію і сучасність» [6, с. 181]. Олівець і пензель художника відтворювали не лише церкви, застигли кам'яниці, мовчазні могили та руїни, а й сповнене подробиць життя довкола них [6, с. 181]. У рисунку «Видубицький монастир» (1843) з альбому 1842–1843 рр. Т. Шевченко обрав незвичний для художників того часу «непарадний» ракурс подачі архітектурної пам'ятки, завдяки якому зображення має підкреслено романтичний характер. З берега видно лише фрагмент споруди, закритої густими кронами дерев. Проте це не заважає вертикалі храму виразно домінувати над жанровими сценами переднього плану, над широчинню Дніпра, що розгортається в глибину композиції [5, с. 108]. В офорті «Видубицький монастир», на відміну від підготовчого малюнка, автор узагальнив і «зібрав» передній план, змінив стафаж: жанровій сцені надано виразнішої образної цілісності [5, с. 109].

Захоплення етнографією, зокрема відображення традиційного житла з притаманною локальною специфікою, яскравою зональною виразністю простежується у ряді творів Т. Шевченка, М. Сажина. Цінний етнографічний матеріал становлять рисунки й акварелі Т. Шевченка із зображенням народного житла – начерки олівцем «Селянське подвір'я» (1845), рисунки олівцем «Хата біля річки» (1843), «Вдовина хата на Україні» (1843), «Хата над водою» (1845), акварелі «Селянське подвір'я» (1845), «Хутір на Україні» (1845–1846), «На околиці»

(1845). Для М. Сажина характерними є зображення типової забудови київського передмістя – акварелі «Вид Подолу з Верхнього міста» (1840-ві рр.), «Кирилівський монастир з Куренівки» (кінець 1840-х рр.) та київських околиць («На околиці Києва» (1854), «Рибальські халупи біля Московського шляху» (1854)) з яскраво вираженими жанрово-побутовими сценами.

Федір Солнцев і Василь Тім «у своїх акварелях більш документальні, хоча також по-жвавленню вносять побутовими мотивами» [4, с. 378]. Це підтверджують акварелі Ф. Солнцева «Краєвид старого Києва з Царського саду» (1843), «Руїни старовинного монастиря в Києво-Межигірській фаянсовій фабриці» (1843) і кольорові літографії В. Тімма «Краєвид старого міста з Ярославового валу» (1854), «Залишки храму Ірини» (1858), «Аскольдова могила» (1862).

Мотиви ярмарків і торгових, які виступали традиційними осередками громадського спілкування, знаходять особливе вираження у творах В. Штернберга, М. Сажина.

Надзвичайно характерною темою, яка в багатьох варіантах розроблялася Штернбергом під час його перебування на Україні в 1836, 1837 та 1838 роках, є ярмаркові сцени. Збереглося багато олівцевих ескізних зарисовок ярмаркових сцен та ряд завершених робіт на цю тему: «Ярмарок в Ічні» (1836, акварель), «Торг на Подолі» (1837, олівець) [7, с. 137]. Особливим відтворенням окремих типажів, характерів, одягу в архітектурному оточенні відзначається акварель Штернберга «Ярмарок» (1837).

У літографії з малюнка М. Сажина «Товкучий ринок на Подолі» (1846) художник відтворив своєрідну атмосферу київського торжища на гостинному дворі. На малюнку майстерно передано колоритні постаті міщан, крамарів, купців, священика та жебрака, що сидить, прихилившись до прилавка. Внутрішній двір ущерть заповнено людьми. Вище за цим замкнутим простором видніються пагорби над Подолом, бані церкви та дзвіниці Флорівського монастиря і Петропавлівської церкви, праворуч – церкви Успіння Богородиці і Пирогощі [5, с. 128].

В західноукраїнському мистецтві романтизму звернення до етнографічних мотивів, зокрема побуту, виявлено в архітектурних пейзажах Кароля Ауера, міських видах Львова Антонія Лянге.

Зображення міського краєвиду, хоча і відповідали академічним правилам топографічного рисунка, несли в собі типові ознаки світської міської культури. Побут мешканців міста, їх вишукані манери та зовнішній антураж, наче фрагменти світських історій, застигали на перших планах міських видів Львова, Жовкви, Івано-Франківська (тоді – Станіславова), інших міст Галичини [3].

Для творів А. Лянге характерні зображення історичних пам'яток, церков, монастирів, замків, які позначені «специфічними рисами романтичного типу творчості: посиленням суб'єктивним началом з акцентом на приватному житті особи (побут, родинні зв'язки тощо)» [1, с. 414]. Художник «спостерігав сучасне йому життя селян, міщан та відтворював свої враження ретельно і точно, так, що занадто загальний і безвідносний «стафаж» у нього перетворюється на натурні зарисовки. Такими постають особливо жанрові елементи у «Вигляді Милятинського костелу», жнивварські і пастуші сцени у «Маняві» і «Вигляді замку в Підгірцях», сцени сіножати у «Вигляді Ляшок Королівських». Включення таких жанрових елементів у пейзажні композиції додає їм правдивості і характеру. У своїй художній практиці, і літографіях зокрема, Антон Лянге намагався поєднати класичну образність ідеального краєвиду з життєвістю натурних зарисовок, що відповідало романтичній концепції пейзажу [1, с. 421].

Мотиви ярмарків на площі Святого Юра мають місце у літографії Антонія Лянге, насиченій розмаїттям побуту, – «Ярмарок біля собору св. Юра». Літографія Кароля Ауера притаманне не лише документально точне відображення тодішніх храмів, будівель чи околиць міста, але й широке висвітлення побуту. Зокрема вищезгаданий мотив ярмарків відтворений у літографії на основі рисунку А. Лянге «Ярмарок біля собору св. Юра» (1846–1847).

На переконання дослідника О. Федорука, українську тематику в пейзажі популяризує ряд майстрів графіки: Антоній Лянге, Каєтан Кієлісінський, Адам Горчинський, Богуш Стенчинський та багато інших митців, які культивують міський краєвид. Вони виступають за реальні мотиви, які можна відшукати лише в дійсності [8, с. 95].

Цінний етнографічний матеріал докладно відтвореного українського традиційного одягу, часто на фоні локальних архітектурних видів, поданий в акварелях Ю. Глоговського.

Юрій Глоговський зробив окремий акцент на історико-географічному колориті Галичини, малюванні Львова, його пам'яток культури і мешканців. Працюючи у цьому напрямі, він виконав серії акварелей, зокрема «Галицький одяг», «Одяг з околиць Львова» і «Львівський одяг» [2, с. 27], у «зображеннях яких проявилися великі романтичні ідеали, викликані пробудженням зв'язком з народом та національними традиціями, захопленням моральними принципами і незнищенністю духовних вартостей» [4, с. 272]. Зберігаючи точність у відтворенні пам'яток архітектури, живопису, а також одягу людей першої половини XIX століття, художник створив сотні акварелей, які сьогодні є ваговою джерельною базою у вивченні життя і побуту міста впродовж кількох століть [2, с. 30].

Через окремі мотиви, зокрема через зображення зубожілих хат та сенок з життя селян, в пейзажі виявилися соціальні моменти, хоча вони ще не набули в цю пору рис класового аналізу й критики дійсності. В побутових сценках відбилися етнографічні зацікавлення художників. У цілому ці сценки сприймаються в романтичному контексті. Проте бачення українського краєвиду в його нерозривній єдності з умовами життя людей несло в собі важливий імпульс розвитку суспільно вагомих мотивів українського мистецтва другої половини XIX століття [6, с. 183–184].

Отже, мистецькі зацікавлення першої половини XIX століття засвідчують звернення художників до традицій етнографічності, що втілилися в архітектурних міських пейзажах. Прокладається замилювання до почуттів і переживань простих людей, до щоденного життя в краєвидному середовищі, відмова від штучності урбанізованого середовища. Архітектурні краєвиди, в яких відбилися звернення до традицій народної культури, вирізняються багатоплановою композицією з насиченим етнографічним наповненням, зокрема привертає увагу зорієнтованість на селян. Проте внесені жанрово-побутові елементи не переважають над архітектурним тлом та применшують образність українського міського пейзажу. Посилюється захоплення історичними пам'ятками та старожитностями, минулим, фольклором, національними традиціями, історією культури. Це підтверджує проникнення певних складових національних традицій в романтичний архітектурний пейзаж XIX століття, зокрема елементів побуту, проявляючись у сценах народного життя, ярмарках (Ф. Солнцев, В. Тімм, В. Штернберг, М. Сажин, А. Лянге, К. Ауер), етнічних типажних замальовок одягу (Ю. Глоговський).

ЛІТЕРАТУРА

1. Король С. Романтичні альбоми літографій: від «Збірки найгарніших і найцікавіших околиць Галичини» (1823) до «Околиць Галичини» (1847–48) / С. Король // Народознавчі зошити. – 2004. – № 3–4. – С. 413–427.
2. Купчинська Л. Львів у творчості Юрія (Єжи) Глоговського / Л. Купчинська // Вісник НТШ : інформаційне видавництво / Світова Рада Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів : НТШ, 2010. – № 44. – С. 27–30.
3. Мисюга Б. Краєвид у творчості художників Галичини: від романтизму до сюрреалізму [Електронний ресурс] / Б. Мисюга. – Режим доступу: <http://lvivposter.com/news/96-Krajeyvd-u-tvorchosti-hudozhnykiv-Galychyny-vid-romantyzmu-do-sjurrealizmu/>
4. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві / В. Овсійчук. – Київ : Дніпро, 2001. – 445 с.
5. Святий Київ наш великий: Мал. Тараса Шевченка та його сучасників: [альбом] / [упоряд. : М. Скиба та ін.]. – Київ : Мистецтво, 2004. – 176 с.
6. Степовик Д. Українське мистецтво першої половини XIX століття / Д. Степовик. – Київ : Мистецтво, 1982. – 191 с.
7. Тарас Шевченко – художник : дослідження, розвідки, публікації / [передмова В. Касіян]. – Київ : Мистецтво, 1963. – Т. 1. – 153 с.
8. Федорук О. Джерела культурних взаємин: Україна в творчості польських художників другої половини XIX – початку XX ст. / О. Федорук. – Київ : Мистецтво, 1976. – 128 с.